

Гојко Божовић

ИМА ЛИ ЖИВОТА ПОСЛЕ ОСТАТКА ЖИВОТА?

Поезија Махмуда Дервиша неодвојива је од његовог животног искуства. Ако су песници одувек тежили да језик поезије барем унеколико прошире језиком непосредно искуственог, а да у своје стихове унесу и трагове властите егзистенције, код Дервиша је то постало неминовност. Он је, хтео – не хтео, писао о ономе што се догађало њему и његовој заједници, и кад је живео усред те заједнице, делећи с њом тегобне дане искуства, и кад је физички био далеко од ње, али проживљавајући унутрашњу драму измештеног човека и изгнаног песника. То није била ствар поетичког избора: поетика је у овом случају плод животног случаја. Дервиш је писао како је живео, настојећи да и у поезији остави траг једног времена и траг једног непоновљивог искуства. То значи да би он у неким другачијим околностима био сасвим другачији песник, писац стихова испуњених другачијом темом и животном атмосфером, као и самом поетиком. У околностима какве су му биле дате (1941–2008), и у којима је и сам био не само посматрач и сведок већ и активни учесник блискоисточне и палестинске драме, Дервиш је могао бити само такав песник каквог препознајемо и у књизи изабраних песама *Осџаџак живоџа* (КЦНС, 2015, у преводу Татјане Ботић).

Стопљена с егзистенцијом, поезија није само говор, она је сведочанство. Обликована на таквој основи, поезија постаје сеизмограф једне личне авантуре која се не одваја од искуства читаве заједнице, јер су идентични узроци тог искуства, и индивидуалног и колективног.

Кренимо од Дервишевих почетака с половине шездесетих година. Они су обележени двема снажним, егзистенцијалним песмама које засигурно не би могао да напише да их није проживео. Једна је „Лична карта“, друга је „Мајци“. Те две песме остале су у биографији овог плодног песника – који се тихо, али ипак видљиво мењао у многобројним доцнијим књигама – „личне карте“ његове поезије, јер их није могла превидети критика, док су их читаоци, пре свега језика на коме су написане, узели као израз личног искуства. То је тренутак у ком се нека песма посваја, јер се остварује ефекат потпуног препознавања властите судбине у тону, теми и изразу стихова, а то посвајање и препознавање увек је интензивније ако нема временске дистанце, него песма дели заједничко време и заједнички простор с читаоцем.

У „Личној карти“ траје интензивни монолог: док службенику на окупираној територији даје податке за личну карту, лирски субјект рефренски понавља: „Пиши! Ја сам Арапин.“ На тај начин он исказује свој идентитет, јер га осећа не само као подразумевајућу датост већ и као узрок неподношљивог егзистенцијалног положаја. То више није бирократска ситуација у којој службеник бележи податке неког грађанина како би му издао идентификациони документ већ тренутак у ком се лирски субјект среће са свим околностима своје ситуације: изговарајући основу

свог идентитета, он жели да сачува тај идентитет и нагласи неприхватање зада-тог стања. Утолико једна обична ситуација у песми испуњеној драматизованом реториком обраћања и низањем узвика прераста у поетику отпора:

*Ја не мрзим људе
И никога не најадам
Али будем ли љадан
Јешћу месо узурпатора
Пази... пази се... моје љади
И да се ЈА не наљућим!!!* (Дервиш, 2015: 15)

Колективни идентитет у овој завршници додирује се како с индивидуалним идентитетом исказаним у наглашеном ЈА, тако и с идеолошким, левичарским идентитетом, ком је Дервиш показивао склоност у различитим токовима своје поезије, израженим у теми глади као покретачком гневу против узурпатора.

Песма „Мајци” је песма изгнанника. Протеран из свога дома, лирски субјект чезне за мајком и ритуалима свакодневице. То су мале, обичне ствари из породичног живота. Најпре „хлеб моје мајке” (2015: 17), потом кафа коју она спрема, мајчин додир, сећања на детињство. Отргнут из тог света, свестан грознице мајчиног чекања на његов неизвестан повратак, лирски субјект настоји да обнови топлину света који му је одузет. Без тог света, осећа се крхко и незаштићено. Једина стајна тачка у свету у коме се нашао јесу сећања на детињство које је прошло и на дом који му је одузет. У реторици потпуне неизвесности види се сва драма лирског субјекта: „Ако се вратим једном” (2015: 17).

У тим почетним песмама преплићу се емигрантски и левичарски тонови, али су најизраженији тонови идентитета и ускраћене слободе. Већина Дервишевих песама из тог периода јесу песме изгнанника и неслободног човека. У потресном „Писму из изгнанства”, песми где се преплићу ови почетни импулси песничког стварања који ће у неком облику остати трајни изрази његове поезије, на крају се долази до судбинског питања ове изгнаничке антропологије:

*Можда сће живи
Можда сће мрјиви
Можда сће без адресе као ја
Шта вреди човек
Без земље
Без заставе
Без адресе
Шта вреди човек?* (2015: 11)

Дервишев човек јесте човек угрожене, крајносне егзистенцијалне ситуације. Остао без властите адресе, као метонимије за дом, он је остао и без земље и заставе, што је метонимија за осећање слободе, сигурности и отаџбине, па се зато и поставља радикално питање „шта вреди човек” коме је све то одузето.

У доцнијим фазама Дервишева поезија се усложњава и њеним почетним градивним елементима додају се други садржаји. Најпре су то љубавни тонови које

оличава појава Јеврејке Рите у низу песама овог аутора. Превазилазећи табуе и ограничења, љубав има улогу оплемењивања и хуманизовања неподношљивог живота у историји која дуго траје. Потом метафизички елементи којима се конкретност егзистенције доводи у везу са искуствима других људи и других времена. Онда елементи шире културе и искуства стечена у изгнаничким и другим испитивањима света. Некада та истраживања доводе Дервиша до спознаја какве се, на први поглед, не би очекивале из перспективе његових раних песама. Док је у њима све конкретно, а релације условљене историјом и непомериве, у дугој, вишечлавној песми „Коцкар“, објављеној пред крај песниковог живота, говори се о случајности. Све је случајно или је могло да буде другачије, па и индивидуални и колективни догађаји. Све је могло и да буде и да не буде, чак и сам људски живот, па и питање идентитета које потреса Дервишев свет, па и драма историје којој је сведочио целокупном својом поезијом и укупним својим животом. Порекло трагедије и узвишености, а обе се призивају у овој одличној песми дугог даха, препознаје се у случајности. Неке случајности су се обистиниле, неке нису. Али оне које су се оствариле постале су једини могући живот. Тако су и трагедија и узвишеност учествовале у свакодневици.

Све то драму егзистенције која не напушта Дервишове стихове не чини мање напетом, али је свакако чини и општељудском драмом човека чији је живот неразмрсиво повезан са животом у историји. Нека од таквих искустава могу се видети и у песниковим стиховима „Војник сања беле љиљане“ у којима се војник не доживљава само као непријатељ који држи његову земљу у потчињености већ и сам као човек ухваћен у мрежу историје.

„Шта је моја отаџбина до те очи / што земљу чине телом“ – пита се у песми „Читање с лица моје драге“ (2015: 33). Љубав и отаџбина, земља и тело доведени су у најужу могућу везу. Свет лирског субјекта у овој поезији никад не може да се докраја преда интими и индивидуалности, што би нужно водило до раскида означене везе земље и тела, љубави и отаџбине. Човек Дервишове поезије јесте човек дубоко свестан драматичног контекста који га одређује.

Тај контекст обликује постојање на рубу. У песми „Псалам (9)“ лирски субјект у градацијском низу набраја на шта је све спреман: „спреман сам да прснем“, „спреман сам да експлодирам“, „приправан сам за смрт“, али је спреман и да врисне „на рубу стварности“ (2015: 38). Тај људски врисак на увек изнова могућем рубу егзистенције оличава основни ток Дервишове поезије. Тако у песми „На овој земљи има због чега вреди живети“ песник као да одговара на оно драматично питање „Шта вреди човек?“ из песме „Писмо из изгнанства“. Вредности се, једна по једна, указују у овом поетском тексту почев од личних доживљаја, емотивних стања, културних вредности, али, на крају песме, јавља се вредност која стоји изнад свега. То је отаџбина као заједничка вредност:

*На овој земљи има због чега вреди живети:
 На овој земљи је јосиођа земље
 Мајка свих јочешака
 Мајка свих свршешака*

*Звали су је Палестина
Названа је Палестина
Госпођо моја: вреди ми
Јер си моја госпођа
Вреди ми да живим! (2015: 49)*

Вредност живота открива се у вредности земље, у сигурности и слободи дома. Однос према тој земљи, интензивира због њене ситуације, обнавља идеју телесности земље која се провлачи кроз ове стихове и наглашава емотивност тог односа.

„Контрапункт”, једна од позних Дервишевих песама, посвећена, индикативно, Едварду Саиду, недвосмислено поставља питање идентитета, видећи га час као „самоодбрану”, час као „лични изум свога власника”, а час као доживљену „многострукост” (2015: 109–119). То су сасвим различити доживљаји идентитета који се проживљавају од човека до човека, али ови стихови показују како су они могући и у једном истом човеку у различитим периодима његовог живота или чак у истом периоду у другачијим околностима. Двојећи се између конкретнoг и интелектуалног, између егзистенцијалне основе и животне и културне надоградње, песник закључује:

*Ја, међуштим, припадам њихању жртве. Да нисам оганде
научио бих своје срце
да шако огђаја јелене меџонимије... (2015: 111)*

Питање места с ког се говори постаје тако питање не само тачке гледишта већ и основни садржај говора.

У неким песмама тај дијалог различитих могућности његове поезије постаје нарочито динамичан, чак основни ток песме. Таква је „Жута боја”. Полазећи од поклоњеног жутог цвећа које испуњава поглед лирског субјекта, песник не заборавља дихотомију свог песничког гласа:

*Завидим му на укореењености која га носи
даље од нашеј похабаној живој...
Завидим му на везу времена иллом и концем
жуштим ошкинуштим од неокупираног сунца. (2015: 120)*

Цвеће је укореењено, људи су искореењени. Сунце је неокупирано, земља је окупирана. Наспрам виталног живота природе стоји „похабани живот” човека. Све је ту, на малом простору лирске песме која евоцира обреде природе и памти тегобна искуства властите земље. У томе се указује распон песничког гласа Махмуда Дервиша. Он је песник осећајности који је, упркос изворној инспирацији, па и очекивањима своје првобитне публике, прешао пут од љубавних песама посвећених стварној Рити до трансформације Рите у симбол жене и љубави. Он је стваралац чији поглед на природу или питања метафизике није заклонила претећа сенка историје. Полемички тон аутопоетичке песме „Убиство” говори колико је био свестан да га неретко своде само на поетику отпора: „Питају се: где је крв отаџбинска у његовим радовима?” (2015: 125).

Али Дервиш је у свему песник конкретног искуства. Он је аутор који не испушта из вида контекст из којег говори. Земља о којој он пева јесте стварна земља. Живот о коме говори јесте живот с историјом. То је живот у измештености, несигурности и изгнанству. Свет о коме казује заиста није дом, али не само из неких недокучивих метафизичких разлога, већ зато што му је у стварном свету одузет дом за којим жуди. Тај дом се напоскон налази само у језику песме и у целовитости њеног искуства.

ИЗВОР:

Дервиш, Махмуд. (2015). *Осџаџак живоџа – изабране џесме*. (Татјана Ботић, прев.). Нови Сад: Културни центар Новог Сада.